

Hloušková, Kateřina

**Maxim Grek, reflexe humanismu na Rusi v 16. století**

*Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.*  
2004, vol. 53, iss. C51, pp. [17]-34

ISBN 80-210-3725-3

ISSN 0231-7710

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/102319>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

KATEŘINA HLOUŠKOVÁ

## MAXIM GREK, REFLEXE HUMANISMU NA RUSI V 16. STOLETÍ<sup>1</sup>

Osobnost Maxima Greka, reformátora ruské církve, stála až do počátku dvacátého století mimo okruh badatelského zájmu ruské i zahraniční historiografie. První práce nazvaná *Maksim Grek* spatřila světlo světa sice již v polovině devatenáctého století, ale na dlouhou dobu se stala prací jedinou. Jejím autorem byl Filaret, církevní historik, jenž Greka zhodnotil především jako významného církevního činitele.<sup>2</sup>

Následující generace historiků se zaměřily převážně na otázky spojené s Maximovým tragickým osudem. Za počátek soustředěného studia odkazu významného Reka je považována kniha V. S. Ikonnikova,<sup>3</sup> která se stala východiskem pro práci mnohých dalších historiků. Z nich lze jmenovat např. B. I. Dunajova, A. A. Zimina, I. I. Smirnova, M. N. Tichomirova aj.<sup>4</sup>

Badatelé jako I. Niľskij, A. N. Pypin či N. Kaptěrev se více zaměřili na Maximovo moralistické vystupování proti ruské společnosti.<sup>5</sup> Jestě dále v těchto analýzách postoupili M. N. Dovnar-Zapol'skij a V. Val'denberg. Zatímco Dovnar-Zapol'skij spojil hodnocení z hlediska morálního s hlediskem politickým a Maxi-

---

<sup>1</sup> Příspěvek vychází z dosud nepublikované diplomové práce Maxim Grek a Girolamo Savonarola (Reflexe humanismu na Rusi 15.–16. století), kterou jsem pod vedením doc. PhDr. Pavla Bočka a dříve jménem Zoufalá obhájila na Historickém ústavu FF MU v roce 2000.

<sup>2</sup> Filaret: *Maksim Grek*. Moskvitjanin 1842, No. 11, s. 59–96.

<sup>3</sup> Ikonnikov, V. S.: *Maksim Grek i jeho vremena*. Kyjev 1915.

<sup>4</sup> Dunajov, B. I.: *Prepodobnyj Maksim Grek i grečeskaja ideja na Rusi v XVI v.* Moskva 1916; Zimin, A. A.: *Rossija na poroge novogo vremena*. Moskva 1972; Smirnov, I. I.: *K voprosu o sudě nad Maksimom Grekom*. Voprosy istorii 1946, No. 2–3, s. 118–126; Tichomirov, M. N.: *Novyj pamjatnik moskovskoj političeskoj literatury XVI v.* Moskovskij kraj v jeho prošlom 1930, No. 2, s. 105–114; Grekov, I. B.: *Očerky po istorii meždunarodnyh otnošenij vostočnoj Jevropy XIV–XVI vv.* Moskva 1963.

<sup>5</sup> Niľskij, I.: *Prepodobnyj Maksim Grek ispovednik prosvěščenija v XVI v.* Christianskoje čtenije 1862, No. 1, s. 313–386; Pypin, A. N.: *Maksim Grek i knjaz Kurbskij*. Věstnik Jevropy 29/1894, t. 4, No. 7, s. 313–368; Kaptěrev, N.: *V čom состоit istinnoje monašestvo po vozzrenijam prepodobnogo Maksima Greka*. Bogoslovskij věstnik 1903, t. 1, s. 115–171.

movy názory považoval za shodné s názory Patrikejevovými,<sup>6</sup> rozpracoval Val'denberg navíc ještě další detaily Grekových představ o ideálním vládcovi a vládě.<sup>7</sup>

V. O. Ključevskij, E. E. Golubinskij, V. F. Ržiga nebo nověji N. A. Kazaková si blíže všímali Grekovy ostré kritiky majetkové politiky ruských klášterů a dalších jeho politických vystoupení.<sup>8</sup> S obdobnými tématy se můžeme setkat i v pracích dalších ruských historiků jako např. S. M. Černova<sup>9</sup> či A. I. Klibanova.<sup>10</sup> Významným přínosem jsou moderní práce současné ruské badatelky N. V. Sinicynové.<sup>11</sup>

Zájem západoevropské historiografie o postavu Maxima Greka se odráží v díle E. Denisoffa *Maxime le Grek et l'Occident*. Přínos francouzského historika tkví především v odhalení Grekovy identity a jeho ztotožnění s Michaelem Trivolisem.<sup>12</sup> Z dalších neruských historiků se Maximovi výrazněji věnovali H. D. Dopmann, E. Donnert a J. V. Haney.<sup>13</sup> Práce ostatních západních badatelů nejsou již tolik přínosné, neboť se omezují na rozvíjení starších, mnohdy již překonaných teorií a nedostatečně reflektují trendy současné ruské historiografie.

6 D o v n a r - Z a p o l ' s k i j , M. N.: *Političeskije partiji pervoj poloviny XVI v. i vlast' moskovskogo carja*. Russkaja istorija v očerkach i statjach. T. 2, b. d., s. 56–123.

7 V a l ' d e n b e r g , V.: *Drevněrusskaja učenija o predělach carskoj vlasti*. Petěrburg 1916; t ý ž : *Ponjatije o tiraně v drevněrusskoj literature v sravněni s zapadnoj*. Izvestija Otdělenija russkogo jazyka i slovesnosti Akademii nauk SSSR (ORJAS AN SSSR) 1926/t. 2, k. 1.

8 K l j u č e v s k i j , V. O.: *Bojarskaja дума drevněj Rusi*. Petěrburg 1919; G o l u b i n s k i j , J e . J e .: *Istorija ruskaj cerkvi*. Moskva 1900; R ž i g a , V. F.: *Maksim Grek kak publicist*. Trudy otděla drevněrusskoj literatury (dále TODRL) 1934; K a z a k o v á , N. A.: *Očerki po istorii ruskaj občestvennoj mysli*. Pervaja treť XVI v. Leningrad 1970; t á ž : *O „sudnom spiske“ Maksima Greka*. Archeografičeskij ježegodnik 1967 za god 1966, s. 139–148; t á ž : *Maksim Grek kak něstjažatěl*. Istorija SSSR 1967, No. 2, s. 82–95.

9 Č e r n o v , S. M.: *Zametki po sledstvii po dělu Maksima Greka*. Sbornik statěj k sorokoletiju učenoj děl'jatělnosti akademika A. S. Orlova. Leningrad 1934, s. 465–474; t ý ž : *K učenyj nėsoglasijam o sudě nad Maksimom Grekom*. Sbornik statěj po istorii posvjaščenyj S. F. Platonovu. Petěrburg 1922, s. 48–71.

10 K l i b a n o v , A. I.: *K izučěniju biografii i literaturnogo nasledija Maksima Greka*. Vizantijskij vremennik 14/1958, s. 148–174.

11 S i n i c y n a , N. V.: *Poslanije Maksima Greka Vasiliju III. ob ustrojstve afonskich monastyrej*. Vizantijskij vremennik 26, 1965, s. 110–136; t á ž : *Rukopisnaja tradicija XVI–XVIII vv. sobranij sočiněnij Maksima Greka*. TODRL 1971, s. 259–266; t á ž : *Rannije sborniki sočiněnij Maksima Greka*. Archeografičeskij ježegodnik 1971 za god 1970, s. 130–140; t á ž : *Russkije avtografiy Maksima Greka*. Pamjatniki kul'tury. Novyje otkrytija 1975, s. 7–15; t á ž : *Maksim Grek v Rossii*. Moskva 1977; t á ž : *Maksim Grek i Savonarola, feodaľnaja Rossija vo vsěmirem istoričeskom processe*. Sbornik statěj posvjaščenyj L. V. Čerepinu. Moskva 1972, s. 149–156. Nově nalezeným kompletním soudním spisem Maxima Greka se zabýval N. N. Pokrovskij. Srov. P o k r o v s k i j , N. N.: *Sibirskaja nachodka (Novoje o Maksime Greke)*. Voprosy istorii 1969, No. 11, s. 129–138; t ý ž : *Zamečanja o rukopisy sudnyj spisokov Maksima Greka*. TODRL 36, s. 80–102; t ý ž : *Sudnyje spisky Maksima Greka i Isaka Sabaky*. Moskva 1979.

12 D e n i s o f f , E.: *Maxime le Grek et l'Occident*. Paris – Louvain 1943.

13 D ö p m a n n , H. D.: *Der Einfluss der Kirche auf die Moskowitische Staatsidee*. Berlin 1967; D o n n e r t , E.: *Das Moskauer Russland*. Leipzig 1976; H a n e y , J. V.: *From Italy to Muscovy. The life and work of Maxim Grek*. München 1973.

Co se týče historiografie české, ta převzala závěry a postoje zahraničních autorů a omezila se pouze na jejich reprodukci.<sup>14</sup> Výjimku však tvoří práce docenta Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně P. Bočka.<sup>15</sup>

Převážná část výše jmenovaných autorů se však zcela vyhnula problematice vztahu Maxima Greka k italské renesanci a Itálii vůbec. Výjimku tvoří jen všeobecné práce o ruské literatuře a umění, v nichž většinou nalezneme stručnou zmínku o humanistickém ladění Grekovy literární tvorby podmíněném pobytem v Itálii<sup>16</sup>

Maxim, tehdy ještě Michail Trivolis, prožil na Apeninském poloostrově dvánáct let svého života, pohyboval se ve společnosti významných humanistů a spolupodílel se na veřejném dění. Ovzduší renesanční Itálie na něj tedy nevyhnutelně působilo. Otázkou však zůstává, do jaké míry a v jakém smyslu jím byl ovlivněn. V literatuře se doposud objevují dva naprosto odlišné pohledy. Stoupcenci prvního zastávají teorii, že mladý Michail Trivolis do sebe po celou dobu svého pobytu v Itálii vstřebával humanistické myšlenky a na Rus vstoupil jako jejich věrný šířitel.<sup>17</sup> Oproti tomu zastánci druhého pohledu popírají jakýkoliv odraz humanistických myšlenek v Grekových názorech a prosazují teorii, že pokud byl vůbec v mládí humanismem ovlivněn, ovládl jej později náboženský fanatismus podněcený Girolamem Savonarolou.<sup>18</sup>

Mimo pomyslné hranice obou táborů stojí A. I. Ivanov, jenž se vydal vlastní cestou. Domnívá se, že starší historici neměli dostatek materiálu ke studiu Maximových myšlenek, jelikož dosud nebyla objevena všechna jeho díla. Závěry postavené jen na neúplných vzorcích podle jeho názoru nemohou být přesné, a tak považuje za předčasné přiklonit se k jedné či druhé straně.<sup>19</sup>

Postava Maxima Greka patří mezi výrazné osobnosti, které nejen hýbaly politickým a myšlenkovým světem Ruska první poloviny 16. století, ale zanechaly nesmazatelné stopy i na vývoji ruské literatury a potažmo celé kultury. Tuto sku-

<sup>14</sup> Např. Herman, K.: *Dějiny SSSR od nejstarších dob do Velké říjnové socialistické revoluce*. Praha 1982.

<sup>15</sup> Boček, P.: *Stát a církev v Rusku na přelomu 15. a 16. století*. Brno 1995.

<sup>16</sup> Např. Gudzin, N. K.: *Istorija drevnej ruskoj literatury*. Moskva 1956; t ý ž : *Chrestomatija po drevnej ruskoj literature*. Moskva 1962; *Istorija ruskoj literatury XI–XX vv.* Moskva 1983; Alpatov, M. V.: *Etjudy po istorii russkogo iskusstva*. Moskva 1967.

<sup>17</sup> Tohoto názoru se přidržovala stará ruská historiografie a literatura, např. Golubinskij, Je. Je.: *Istorija*; Žmakin, V.: *Bor'ba idej v Rossii v pervoj polovine XVI v.* Žurnal ministerstva nacionalnogo prosvěščenija (dále ŽMNP) 4/1882, s. 1–36; Kalugin, F.: *Zinovij, inok otenskij, i jeho bogoslovsko-polemičeskije i čerkovno-učitělnyje proizveděnija*. Sankt Petěrburg 1894. Podobný názor zastával i Denisoff, E.: *Maxime le Grek*, který dokonce vyslovil teorii, že před Maximovým příchodem nelze na Rusi mluvit ani o náznaku humanismu. Srov. Ivanov, A. I.: *Maksim Grek i italjanskoje vozrožděnije*. Vizantijskij vremennik 33, s. 141.

<sup>18</sup> Klibanov, A. I.: *K izučěniju*, s. 158; Klostermann, R. A.: *Maxim Grek in der Legende*. Ein Beitrag zur Russischen Hagiographie. Zeitschrift für Kirchengeschichte 53, s. 171–228; Gudzij, N. K.: *Maksim Grek i jeho otnošenije k epoche italjanskogo vozrožděnija*. Kyjev 1911.

<sup>19</sup> Ivanov, A. I.: *Maksim Grek*, s. 140–157.

tečnost podtrhuje nezměrné množství knih, článků či studií, která nemohla být v tomto krátkém přehledu jmenována.<sup>20</sup>

Narození Michaila Trivolise, známého pod jménem Maxim Grek, se předpokládá po roce 1470.<sup>21</sup> Informace o období jeho dětství a dospívání jsou velice kusé. Víme, že se narodil v řeckém městě Arte, jeho rodiče Manuel a Irina byli pravděpodobně příslušníci místní aristokracie. V letech 1490–1491 se Michail snažil kandidovat do rady ostrova Korfu, neuspěl však a rok poté se, podobně jako mnozí Řekové, rozhodl pro emigraci do Itálie.

První léta jeho italského pobytu jsou spojena s Florencií, kde se v období 1492–1496 zdržoval ve společnosti studentů svého krajana Ioana Laskarise.<sup>22</sup> Společně se, pomineme-li vlastní literární činnost, věnovali překladům významných řeckých děl a spolupodíleli se i na jejich vydávání. Díky těmto kontaktům poznal Michail Angela Poliziana, Marsilia Ficina a další významné osobnosti, na které byla Florencie v období renesance bohatá. Zřejmě pod Polizianovým vlivem se začal hlouběji věnovat literatuře a gramatice, zatímco Ficino na něj nesporně působil svojí platonskou filozofií.

V roce 1496 jej osud zavál do Bologne, kde jej nacházíme v blízkosti Urcea Corda. Stejně jako ve Florencii se i zde věnuje především překladům z řečtiny. Následující čtyři roky jsou poznamenány častým stěhováním. Objevil se v Padově, kde navštěvoval hodiny Agostina Nifa, ve Ferrare jej nacházíme v blízkosti profesora Niccoli Lelia Kozmika, náruživého milovníka klasického umění a vzdělanosti. V Miláně<sup>23</sup> navštěvoval přednášky Ambrosia Varese da Rosate.<sup>24</sup> Ve Verceli jej nalézáme ve společnosti Nicollí di Tarso. Dvakrát navštívil i Benátky<sup>25</sup> a není vyloučeno, že zde spolupracoval se slavným vydavatelem a typografem Aldem Manuziem.<sup>26</sup> V roce 1498 se objevil v Mirandole ve službách Giovanni-

20 Jejich přehled podává Risaliti, R.: *Massimo il Greco alla luce della piu recente storiografia Sovietica*. Umanesimo e teologia tra '400 e '500. *Memorie domenicane* 4, 1973.

21 *Slovar' knižnikov i knižnosti Drevněj Rusi II*. Moskva 1989, s. 89–99; Bulanin, D. M.: *Perevody i poslanija Maksima Greka*. Moskva 1984, s. 3–12; Klibanov, A. I.: *K izučeniju*, s. 148–164; Ivanov, A. I.: *Maksim Grek i italjanskoje vozroždenije*, 33/1972, s. 140–157.

22 Johan Laskaris přednášel na florentské akademii řecký jazyk a literaturu. Lorenzo Medici jej dokonce pověřil uspořádáním rozsáhlé rodinné knihovny, která byla později získána Savonarolou pro klášter San Marco. Laskaris se díky svému významnému postavení mohl stát ochráncem mnoha mladých řeckých studentů přicházejících do Florencie.

23 V době, kdy působil v Miláně (1499), zde díky práci Dimitrije Chalkokondila vyšlo významné dílo klasické vzdělanosti tzv. *Slovar Svidy*. Jeden exemplář prokazatelně vlastnil i Maxim Grek a za svého pobytu v Moskvě z něj hojně čerpal.

24 Ambrosio Varese da Rosate byl považován za největšího odborníka-astrologa na všech tehdejších lombardských univerzitách.

25 Poprvé v roce 1496, podruhé na přelomu let 1497/8.

26 Nejslavnější, i když zdaleka ne jediný knihtiskař v Benátkách. Proslavil se mimo jiné vydáním Vergilia (1501) a slavných ilustrovaných edic děl Danta, Petrarky a Boccaccia.

ho Francesca Pica della Mirandola, synovce autora známého díla *Řeč o důstojnosti člověka* a velkého obdivovatele Savonaroly.<sup>27</sup>

Michail Trivolis na Itálii často vzpomínal ve svých *posláních*, jež psal již jako Maxim Grek v Moskvě. Otevřeně se v nich přiznává, že byl v mládí okouzlen antickým pohanským myšlenkovým světem.<sup>28</sup> Ovšem ze všech podnětů, které na něj působily, se tím nejvýznamnějším stala Savonarolova vystoupení. Jeho nešťastný osud jej silně zasáhl a zřejmě se cítil být velmi osloven myšlenkami obsaženými v Savonarolových sugestivních kázáních. Ostatně život i smrt uhrančivého dominikánského mnicha popsal v díle *Pověst strašná i dostopřeměřatelná; zděs že i o soveršenom inočeskom žitělstve*.<sup>29</sup> Michail přijal reformátorské Savonarolovy myšlenky, čímž se snad dá uspokojivě vysvětlit vstup mladého nadaného a vzdělaného humanisty do dominikánského kláštera San Marco ve Florencii, který ještě žil vzpomínkami na velkého reformátora.<sup>30</sup> V tomto klášteře pobýval řecký emigrant v letech 1502–1504. Následujícího roku navždy opustil Itálii a vydal se na Athos, kde jej nacházíme ve Vatopedském klášteře pod novým jménem Maxim.<sup>31</sup> Klidný klášterní život netrval dlouho, v roce 1516 ho poselstvo, které vyslal „*velikij knjaz vseja Rusi*“ Vasilij III., vyzvalo, aby v Moskvě pomohl s překlady řeckých náboženských a bohoslužebných knih. Vyslanci Vasilije III. původně žádali, aby byl jako překladatel vyslán

27 Giovanni Francesco Pico della Mirandola byl prvním Savonarolovým životopiscem a je pochován ve Florencii v klášteře San Marco.

28 „...ich že sam svoima očima i ušiju i viděch i slyščah v junosti mojej vremja dovlno poživ v straně Italijstěj pochotju ellinských učeníj.“ „...sám jsem je na vlastní oči viděl i vlastníma ušima slyšel v době svého mládí v Itálii, když jsem byl uchvácen pohanským (helénistickým) učením.“ Srov. *Poslanije o franciskancach i dominikancach*. In: R ž i g a , V. F.: *Něizdannyje sočiněnija Maksima Greka*. Sborník pro studium byzantsko-slovanských vztahů 6, 1936, s. 99.

29 *Prepodobnyj Maksim Grek III*. Raznyje sočiněnija. Svjato-troickaja Sergijeva Lavra 1996, s. 116–135.

30 „Bratr Michail, syn Emanuela z města Arte, který totěž jméno nosil i ve světském životě, byl přijat jako bratr do kláštera ctěným Matteem Marcim čtrnáctý den měsíce června přibližně v první hodině noční Léta Páně 1502.“ Srov. odvolání na rukopis knihovny kláštera San Marco in: K l i b a n o v , A. I.: *K izučeníju*, s. 149.

31 Nemohu se zcela ztotožnit s názorem, který vyslovil B u l a n i n , D. M.: *Perevody*, s. 3, že se Michail nebyl schopen nikde usadit, že byl odsouzen k neklidnému putování podobně jako mnozí další řečtí humanisté. Domnívám se naopak, že tento způsob života byl v daném období typický pro mnoho Michailových současníků – italských humanistů. Ostatně byl to i příklad Petrarky, kterého lze z mnoha důvodů považovat za otce *studia humanitatis*, nebo Lorenza Vally, který, přestože se nedožil vysokého věku (zemřel v 52 letech), pobýval téměř ve všech významných italských městech či dvorech. Podobně rušný život měl i Leon Battista Alberti, který díky své skutečně renesanční komplexnosti budoval několik věhlasných kariér současně. Srov. např. P r o c a c c i , G.: *Dějiny Itálie*. Praha 1997, s. 86–92. Podle předního světového odborníka na italskou renesanci Petera Burkeho je putování italských humanistů dokonce důležitým rysem organizace renesančního umění. Navíc je samozřejmě, že literáti a skladatelé měnili místa svého pobytu častěji než malíři a sochaři, také proto, že služby, které poskytovali, vyžadovaly jejich osobní přítomnost. Srov. B u r k e , P.: *Italská renesance*. Praha 1996, s. 90.

mních Sáva, jemuž však bránilo v cestě stáří a nemoci. Jako náhradník byl proto vybrán Maxim, jehož vzdělanost, zkušenosti a schopnosti byly zárukou, že překoná i vážný nedostatek – neznalost ruského jazyka.

Nemyslím si, že k duševní přeměně, která zcela změnila jeho životní postoj, došlo až v pravoslavném Vatopedu. Jsem přesvědčena, že k tomuto rozhodnutí došel již mnohem dříve a to pod vlivem Savonarolových kázání. Připomeňme si, že Michail na Athos odchází jako člověk, který se rozhodl část svého života prožít v dominikánském klášteře. Ovlivněn tradicí, původem, touhou po studiu a snad také nadšením ze způsobu života a uspořádání athoských klášterů, zde „pouze rekonvertuje“. Z Michaila Trivolise – řeckého humanisty sympatizujícího s dominikánským řádem, se postupem času stane Maxim Grek – reformátor pravoslavné církve.

Lze navíc předpokládat, že významným důvodem jeho odchodu do ideově nejvýznamnějšího centra pravoslaví byla proslulá bohatost místních klášterních knihoven a již dříve probuzená touha věnovat se hlavně studiu. Rozhodnutí vzdát se světského života, který poznal v okolí italských humanistů, podle mého názoru plně dozrálo již za pobytu v Itálii. Athoský pobyt toto rozhodnutí jen korunoval. Maxim se nadobro rozloučil se světským životem, celé své nadání se nyní rozhodl zasvětit studiu teologie a bohosloví, přičemž jeho styky a soužití s kulturou, vzdělaností i osobnostmi renesance se zcela nevytratily, naopak dají o sobě vědět v mnohých pozdějších Maximových dílech.

Po ukončení práce na překladech (zřejmě v roce 1522) se Maxim obrátil na Vasilije s žádostí, zda by mohl opustit Moskvu a odebrat se na Svatou Horu. Avšak prosba učeného Řeka nebyla vyslyšena. Moskevský kníže se rozhodl zdržet Maxima v zemi, aby zde nadále pomáhal s překlady a s pořádáním knih. Nebyl to však jediný důvod pro jeho zadržení při knížecím dvoře. V Moskvě kolem sebe Maxim dokázal vytvořit kroužek vzdělaných lidí, kteří za ním přicházeli do prestižního Čudova kláštera stojícího přímo v areálu kremelského hradu, aby s ním „*razgavarivali knjami*“. Maxim se také nejen ideově sblížil s Vassianem Patrikejevem, přijal myšlenky něstjažatělského hnutí a stal se aktivním účastníkem vnitroruského života, což předurčilo i jeho budoucí osud.

V roce 1525 začal být vyšetřován a dostal se před církevní soud, který jej obvinil z hereze a podle mínění části starších historiků i ze styků s tureckými posly.<sup>32</sup> Byl stejně jako Vassian Patrikejev odsouzen k nedobrovolné izolaci v klášteře a společně s ním také přizván na sněm konaný v roce 1531, kde mu byla předložena další obvinění založená především na jeho kritice ruských překladů bohoslužebných knih. Maximovy oprávněné výtky týkající se zavádějících či dokonce zkomolených překladů se staly podkladem pro obvinění z hereze. Na základě jmenovaných obvinění byl mimo jiné poslán do Tverského kláštera pod dohled tamního episkopa Akakia. Tento tverský pobyt se ve svém důsledku ukázal jako velmi plodný, díky zásahu episkopa mohl Maxim číst i psát nová díla.

Na základě prosby igumena Artjemije se Maxim již v roce 1551, nebo jak předpokládá Sinicynová v letech 1547–1548, ocitl v Trojice-Sergijevském klášteře,

<sup>32</sup> V poslední době bylo díky nalezení úplného spisku *Sudnogo děla Maksima Greka* možno tato obvinění plně vyvrátit. Srov. pozn. č. 10 a 11.

kde později zemřel a je dodnes pohřben. Přesné datum jeho smrti je předmětem sporů. Tradičně se udává 21. leden 1556 – den svátku jeho patrona Maxima Zpovědníka, ke kterému byla dodatečně přičleněna i památka Maxima Greka.

V roce 1988 ruská pravoslavná církev ocenila Maximův přínos a při příležitosti oslav tisíciletého výročí přijetí křesťanství ho slavnostně svatořečila.

Tvorba Maxima Greka se nachází na křižovatce tří světů, třech kulturních tradic, západní, byzantské a slovanské. Práce o něm se však vážou především na západní či slovanskou kulturu. Do jisté míry je to dáno tím, že o dětství a mládí prožitým na území dnešního Řecka se pochopitelně nedochovalo mnoho informací a nejinak je tomu i v případě jeho vatopedského klášterního pobytu. Vše, co se zachovalo z athoské etapy Maximova života, je pět nevelkých poetických děl a kánon o Janu Křtiteli.<sup>33</sup> Z těchto důvodů ani řecká historiografie nevěnovala Michailu Trivolisovi – Maximu Grekovi velkou pozornost.<sup>34</sup>

Z prací napsaných v Itálii se dochovalo pouze šest dopisů (Nikolaji Tarskému, Janu Grigoropulovi a Scipionovi Karteromachovi).<sup>35</sup> Převážná část tvorby tedy spadá až do druhé poloviny Maximova života strávené na Rusi.

Práce, v nichž reaguje na současný stav života na Rusi, mají nadčasovou platnost. Mnohá jeho díla byla značně rozšířena a těšila se velké oblibě, přičemž jedním z důvodů pro dlouhotrvající oblibu Maximových spisů je encyklopedický rozměr a záběr jeho práce. Zajímaly ho problémy filozofické, estetické, etické i mnoho dalších. Právě z jeho děl čerpal ruský lid informace o antických autorech, o objevení Ameriky, o předních představitelích italské renesance, o smrti slavného Savonaroly apod. Studium jeho díla se pro mnohé nejen ruské historiky stalo jedním z mostů mezi středověkou ruskou literaturou a kulturou moderní doby.<sup>36</sup>

Je obecně přijímaným faktem, že na Maximův život a názory měla podstatný vliv Savonarolova vystoupení. Avšak první, kdo si uvědomil, že toto tvrzení není podloženo konkrétními důkazy byl až Ivanov.<sup>37</sup> Všiml si, že doposud nebyla

33 Tato díla publikoval D e n i s o f f , E.: *Maxime le Grek*.

34 Např. řecký historik G. Papamichail věnoval v rozsáhlé a snad nejvýznamnější řecké práci o Maximu Grekovi vatopedskému pobytu jen nemnoho stran. Srov. B u l a n i n , D. M.: *Perevody*, s. 5.

35 Opět publikoval D e n i s o f f , E.: *Maxime le Grek*, v ruském překladu je publikoval K l i b a n o v , A. I.: *K izučeníju*, s. 164–168.

36 Většina doposud známých Maximových děl vyšla v edici nazvané *Prepodobnyj Maksim Grek. Tvorenija. I. Nravoučitelnyje sočiněnija, II. Dogmatiko-polemičeskije sočiněnija, III. Raznyje sočiněnija*. Svjato-troickaja Sergijeva lavra 1996. Některá zde nevydaná díla, jako *Poslanije ob Afonskoj gore, Poslanije o franciskancach i dominikancach, Poslanije o skazanijach antičnoj mitologii*, či *Slovo protiv skomorochov* publikoval V. F. R ž i g a v již citovaném Sborníku pro studium byzantsko-slovanských vztahů pod názvem *Neizdannnye sočiněnija Maksima Greka*, s. 85–109. Dvě drobnější práce *Pochvala Adamu pervozdannomu a Sočiněnije o Platoně* uvádí v příloze své práce K l i b a n o v , A. I.: *K izučeníju*, s. 168–174. *Slovo prostranne izlagajušče s žalostiju něstroenija i bezčiniija carej i vlastej poslednago žitija a O přiščelcach filosofech* zahrnul N. K. G u d z i j do *Chrestomatija po drevněj russkoj literature*, s. 256–259. Další publikoval D e n i s o f f , E.: *Maxime le Grek*.

37 Srov. I v a n o v A. I.: *Maksim Grek i italijanskoje vozrožděnije*, s. 148.



vypracována žádná studie, která by dokumentovala odrazy Savonarolových myšlenek v názorech či literárních dílech Maxima Greka. Bohužel, i závěry samotného Ivanova jsou do jisté míry jen obecnými tvrzeními, která nemají dostatečnou oporu v pramenech. Hloubku skutečného ovlivnění lze uspokojivě prokázat jen pokud pozorně srovnáme práce obou reformátorů. Ani on však v přehledu literatury neuvádí žádnou edici Savonarolových děl, ač v té době již byla vydána podstatná část dodnes nejuznávanější tzv. Belardettiho edice.<sup>38</sup> Ruský autor sice vychází z prací Villariho, Perrense či Schnitzera,<sup>39</sup> které patří mezi to lepší, co dodnes k tématu vyšlo, ale přesto jde o práce staršího data, jejichž autoři neměli k dispozici mnohé z toho, co na poli vědeckého bádání již nabízela léta sedmdesátá. I přes jisté nedostatky je však Ivanovova práce doposud nejobsáhlejší a přínášší mnohé užitečné podněty k dalšímu studiu.

Ivanov vytyčil šest hlavních bodů, které považoval za klíčové při řešení otázky ovlivnění Maxima Greka Savonarolovým učením. Jsou to: chudoba církve, reforma klášterního života, návrat k raně křesťanské mravnosti, odmítání přehnané obřadnosti, reforma církve úzce související s reformou politického života a kritický pohled na antická díla. Je nepochybné, že již při zběžném seznámení se s životy a dílem obou autorů lze v těchto bodech konstatovat jejich názorovou shodu. Široký záběr a bližší nespecifikovanost témat však v sobě skrývá zásadní problém. Pokud bychom i nadále zůstávali pouze na povrchu věci a nepronikli hlouběji do konkrétních názorů, mohli bychom na základě takto vágně formulovaných okruhů najít názorovou shodu mezi jakýmkoliv církevními reformátory. Z tohoto úhlu pohledu je jasné, že další cesta bádání vede jen směrem k precizním rozborům děl věnujících se na první pohled stejnému tématu. Až po provedení této analýzy je možné s určitostí konstatovat, v jaké hloubce se Maxim se Savonarolou ztotožnil.

Savonarola hájící pozice římské západní církve se nutně musel člověku vyrůstajícímu v prostředí východního křesťanství jevit přinejmenším vzdáleně. Staletí, kdy žily obě církve vlastním životem, který sice občas směřoval ke zblížení, spíše však byl charakterizován vzájemným nesouhlasem a snahou přesvědčit toho druhého o své vlastní pravdě, postavila mezi křesťany nepřekonatelné hradby. Problém ovšem pomohla Maximovi řešit výjimečnost doby – nesmiřitelnost východních a západních dogmat načas otupila obava z mnohem většího nebepečí, které představovali Turci.

Maxim přijíždí do Itálie po podepsání Florentské unie, která se sice na Východě nesetkala s porozuměním, ale na Západě v čele s Itálií pomohla vytvořit dočasné klima tolerance doprovázené po roce 1453 smutkem nad nešťastným

<sup>38</sup> Sebrané devatenáctisvazkové dílo (*Opera omnia*) Girolama Savonaroly bylo vydáno v národní kritické edici (*Edizione nazionale delle Opere di Girolamo Savonarola*) vydavatelem Angelem Belardettim v Římě mezi lety 1955–1976. Edice obsahuje vedle nejdůležitějších děl i drobnější práce, texty dokumentární povahy a dopisy.

<sup>39</sup> Villari, P.: *Storia di Girolamo Savonarola e dei suoi tempi*. Firenze 1859, v ruském překladu Villari, P.: *Džerolamo Savonarola i jeho vremena*. Moskva 1913; Perrens, F. T.: *Jerome Savonarole*. D'après les documents originaux et avec des pièces justificatives en grande partie inédites. Paris 1856; Schnitzer, J.: *Savonarola*. Ein Kulturbild aus der Zeit der Renaissance. München 1924.

osudem východních věřících. Mladý Michail vstřebávající tolerantní atmosféru panující v Itálii byl pravděpodobně otevřený podnětům. Předpokládám, že důležitým faktorem bylo i jeho mládí, jež je obecně mnohem přístupnější novým myšlenkám a má tendenci nechat se ovlivňovat názory jiných. Zdá se pravděpodobné, že vzájemné propojení zmiňovaných faktorů mělo za následek dočasné souznění Michaila se západním křesťanstvím a dokonce i ztotožnění se s jeho reformními snahami představovanými zde konkrétně Savonarolovým hnutím. Ve světle těchto faktů však nesmíme přehlédnout, že nemáme jediný důkaz, který by nás mohl přesvědčit o tom, že se budoucí pravoslavný mnich snad vzdal myšlenek a učení východní církve. Z tohoto úhlu pohledu se jeho údajné protirečení si a názorová nestálost jeví ve zcela jiném světle. Klíčovou však i nadále zůstává otázka Michailova vztahu k Savonarolově osobnosti, která stojí v pozadí jeho veškerých projevů sympatie k jinak velmi tvrdě kritizované západní církvi.

Zajímavým problémem je také otázka, zda na Michaila působily pouze Savonarolovy spisy a jejich prostřednictvím šířené reformační hnutí, či zda se s ním dostal do osobního kontaktu, popřípadě jak byl tento kontakt těsný. Dosavadní literatura daný problém dostatečně neřeší, nebo se spokojuje s názorem, že v současné době je vzhledem k dochovaným pramenům nezjistitelné, zda Maxim osobně sledoval některá z dominikánových vystoupení.<sup>40</sup> Je tomu skutečně tak? „Viděl ja i v těch prepodobnyh inokach, – ne ot drugovo slyšal, no sam viděl ich i často byval na ich poučenijach, pri čem ja viděl v nich ně tolko podobnuju drevnim revnosť, tot že razum i to že isskustvo v bogovdochnovennyh i vněšnyh pisanijach, v osobennosti že otličalsja etim Ieronim, katorij po dva časa a inogda i bole, stoja na učitel'skoj katedre, obilno izlival strzi učenija, – ne iz knigy počerpaja dokazatel'stva etich slov, no iz sokroviščnicy svojej veľikoj pamjati, v katoroj chranilsja vsjakoj bogomudrij rozum svjatyh pisanij.“<sup>41</sup> Zdá se, že Ivanovovi tento úryvek, jenž je jasným důkazem, že se Michail Trivolis, jak sám píše, osobně setkal s Girolamem Savonarolou, často naslouchal jeho kázáním, obdivoval se výřečnosti, sečtělosti i vzdělanosti a moudrosti, unikl. Srovnáme-li slova chvály týkající se osobně Savonaroly s mnohými ostatními postavami, jimž se Maxim ve svých dílech věnuje, docházíme k závěru, že obdobné nadšení nalezneme pouze ve zmínkách o církevních otcích či pravoslavných autoritách. Z tohoto srovnání pak jasně vyplývá vysoká míra obdivu, kterou Maxim Grek k dominikánskému reformátorovi choval.

Sám Maxim nám odpovídá i na druhou otázku týkající se hloubky vzájemných kontaktů. Z textu je patrné, že šlo ze strany mladého Michaila o prostý hluboký

40 Srov. I v a n o v , A. I.: *Maksim Grek i italjanskoje vozrožděníje*, s. 145–146.

41 „...Viděl jsem v těch blahoslavených bratřích, – ne od jiného slyšel, ale sám jsem viděl, když jsem často býval na jejich kázáních, nejen těm dávným podobnou horlivost a zbožnost, ale také moudrost, rozum a vzdělanost v dílech církevních i světských, zvláště se od nich odlišoval Jeroným (Girolamo), který dvě hodiny a mnohdy i déle, stál za řečnickým pultem, hojně rozléval proud svého učení, – ne z knih čerpal důkazy těch slov, ale z pokladnice své veliké paměti, v které byla uchována mnohá boží moudra svatých písem.“ *Pověst strašnaja i dostopriměčatel'naja; zděs že i o sověršennom inočeskom žitěl'stve*. In: *Prepodobnyj Maksim Grek*. Sočiněníja, III., s. 133.

obdiv k výrazné osobnosti, kterou se rozhodl následovat a v mnohém napodobovat. V žádném případě nelze mluvit o vzájemných vědomých kontaktech či snad dokonce přátelství, nanejvýš snad lze usuzovat na určitou formu vztahu učitel – žák.

Na tomto místě bych si dovolila vyslovit, i když jen na základě nepřímých důkazů, hypotézu, že i Michailův pobyt v Mirandole na dvoře prvního životopisce a velkého Savonarolova obdivovatele Giovanniho Francesca Pica della Mirandola nebyl výsledkem souhry náhod, ale vyústěním touhy mladého Řeka čerpat další podněty z odkazu svého idolu. Při bližším zkoumání textů dochovaných dopisů mladého Michaila Trivolise mne zaujala část listu ze dne 29. března 1498, kde svému příteli Nikolaji Tarskému píše: „*Uznaj, čo ja uže pribil k vladyke Mirandoly za nagradoj, o kotoroj ja pisal těbě ranše. U něgo ja dostatočno otkružen ljubovju i početom; poetomu ne sledovalo by, ostaviv jego, iditi služiti' drugim, tem bolee, čo ja obeščal jemu svoju věrnuju službu raz i navsjegda.*“<sup>42</sup> V dopise ze stejného dne, tentokrát ovšem určeném Ioannu Grigoropulovi, se Michail zmiňuje, že má nabídku i z Bologni, ale i té se vzdává ve prospěch svého přítele: „*Uznaj takže, čo nedavno ja polučil ešče i drugoje predloženije iz Bolonii. Mně vručeny byli pisma ottuda, v kotorych menja prosjat jechať tuda i obeščajut nam mnogoje, ně ukazyvaja, odnako, gonorara daže priblizitelno. Vsje eto ja těbě rasskazyvaju, čtoby ty mog vybrat' to, čo těbě bolše nraviťsja.*“<sup>43</sup> Mezi řádky můžeme číst, že o službu v Mirandole stál více než o jiné a dokonce ji považoval za cíl a vyvrcholení své životní cesty – „*ja obeščal jemu svoju věrnuju službu raz i navsjegda.*“

V této souvislosti si lze představit, že vzdělaného, hluboce věřícího a nepochybně hloubavého muže toužícího po spravedlnosti a mravní dokonalosti ovlivnilo prostředí pulsující obdivem k Savonarolovi natolik, že se roku 1502 sám rozhodl pro vstup do kláštera ještě žijícího vzpomínkami na slavného reformátora. Jeho rozhodnutí zasvětit svůj život Bohu v místě pietně spjatém s osobou velkého reformátora jej mohlo jako jediné čestně zbavit slibu, který dal svému dobrodinci Giovannimu Francescovi Picovi della Mirandola. Souhrn těchto faktů by nám dovoloval alespoň částečně pochopit důvody pro významný krok, který se zdá být v naprostém rozporu se vším, co následuje v druhé polovině Maximova života naplněné četnými nenávisnými útoky proti západní církvi.

Vstup do katolického dominikánského kláštera je jistě překvapivým vyvrcholením jeho italského pobytu. Přijatelné vysvětlení však lze nalést v přijetí faktu, že pro Michaila neznamenal vstup do florentského kláštera odklon od pravoslaví, ale pouze zřeknutí se myšlenek, které přes prostý obdiv humanistů k antice

42 „*Víš, že jsem už u pána Mirandoly, za odměnu (nebo ve službě – pozn. aut.), o které jsem ti psal dříve. U něj jsem dostatečně obklopen láskou i úctou; proto by se nehodilo, opustit jej, jít sloužit jiným, navíc, když jsem mu slíbil své věrné služby jednou provždy.*“ Srov. Pismo Nikolaju Tarskomu ot 29 marta 1498 g. K l i b a n o v , A. I.: *K izučeníju biografii*, s. 164–165.

43 „*Věz také, že jsem nedávno obdržel ještě i další nabídku z Bologni. Dostal jsem odtud dopisy, ve kterých mne žádají, abych tam jel a mnohé nám slibují, ale nemluví o honoráři, ani přibližně. Toto vše ti dávám vědět, aby jsi si mohl vybrat, to co se ti bude lépe líbit.*“ Pismo Ioannu Grigoropulu ot marta 1498 g. K l i b a n o v , A. I.: *K izučeníju*, s. 165.

mnohdy vedly až ke snahám o vzkříšení jakéhosi neopohanství. Zjednodušeně lze říci, že se rozhodl opustit hříšný, rozmařilý svět renesance plný přepychu, v němž se ztrácela samotná křesťanská víra a jsa osloven reformními myšlenkami zvolil život v Bohu a skromnosti.<sup>44</sup> Znovu je ale nutné připomenout, že nemáme žádný důvod si myslet, že vnitřně opustil pozici pravoslavného věřícího, což se ostatně potvrdí roku 1504, kdy se rozhodne vystoupit z kláštera San Marco a odchází na Athos do kláštera Vatopedského.

Michailův odchod z dominikánského kláštera je ovšem doprovázen značným zklamáním a bolestí. Nechme opět promluvit pramen: „*Bez somninja, ty slyšal, kak eto končilos, veď čestnyj Petr vsě těbě podrobno rasskazal, a poetomu i sejčas mne kažatsja lišnim rasskazyvat' eto těbě. Kromě togo, nět u menja ni vremeni, ni spokojstvija duši i uma, ne tolko potomu, čto ja zděs ničego ně našel ni u kogo, no i potomu, čto menja kidajet vverch i vniz, kak korabl, sotrjasaemyj përemenčivymi větrami v otkrytom more. Poetomu to ja i ně pišu sejčas ničego bolše, pomimo togo, čto ja otkazalsja ot monašeskoj žizni iz za mnogich bolezněj, odolevajuščich menja, a ně po kakoj drugoj pričine.*“<sup>45</sup> Úryvek vyznačuje hluboké rozladění a smutek, nedozvídáme se však jeho konkrétní příčinu. Z poslední věty by se dalo usuzovat, že Michail vážně onemocněl, ale v témže dopise píše, že se těší dobrému zdraví.<sup>46</sup> Proto za „*mnohými nemocemi, které jej přemáhají*“ musíme vidět nemoci duše nikoliv těla. Zřejmě se již nikdy nedozvíme konkrétní příčiny takového rozladění, které vedlo až k vystoupení z kláštera, ale můžeme usuzovat, že zřejmě, jak ostatně i sám píše, nenašel to, co hledal a klášterní život nesplnil jeho očekávání.

Bylo by rozhodně chybou předpokládat, že Michail zklamaně opustil katolický klášter, aby bez prodlení odešel do kláštera pravoslavného. Dopisy z téhož roku jsou plné ponížených žádostí, aby se mohl vrátit mezi své přátele z humanistických kruhů a pokračovat v dřívější práci.<sup>47</sup> Je jisté, že o návrat ke své dřívější

44 Ivanov, zřejmě ve shodě se Schnitzerem, soudí, že dalším důvodem, proč Michaila přitahoval klášter San Marco, byla bohatá knihovna. I v a n o v , A. I.: *Maksim Grek i italijanskoje vozrožděnije*, s. 153.

45 „*Bez pochyby jsi slyšel, jak vše dopadlo, vždyť čestný Petr (Petr Kandida – pozn. aut.) ti vše podrobně vypověděl, a proto se mi nyní zdá zbytečné, vyprávět ti to. Kromě toho necítím klid duše ani myslí, nejen proto, že jsem zde nic u nikoho nenašel, ale i proto, že se potácím nahoru a dolů, jako koráb otřásaný proměnlivými větry na otevřeném moři. Proto ti nyní nepíši nic více, mimo toho, že jsem se zřekl klášterního života díky mnohým chorobám, které mě přemáhají, a ne z nějaké jiné příčiny.*“ Srov. *Pismo Scipionu Karteromachu ot 21 aprělja 1504*. K l i b a n o v , A. I.: *K izučeniju*, s. 167.

46 Srov. tamtéž: „*Da trebuejš ty v dobrom zdravii, ljubimij moj drug Scipion. Blagodarenije bogu, zdorov i ja.*“ – „*Snad se těšíš dobrému zdraví, můj milovaný příteli Scipione. Díky Bohu i já jsem zdrav.*“

47 Srov. tamtéž: „*Ja prošu těbja před licom samogo Spasitělja, zajmis mojimi děljami, kak ty načal, izbav menja ot tēperešnej moej podavlennosti, kakim smožeš sposobom, vytašči menja k vam. Vot ja predostavlju těbe rassporjažatsja moimi dělami tak, kak těbe pokažetja nužnym, čtoby eto bylo polezno dlja menja i polezno dlja těbja. Znaj, čto sejčas, pri takich napastjach sudby, vse budět mně prijatno.*“ – „*Prosím tě před tváří samotného Spasitele, zabývej se mými záležitostmi, jak jsi i začal, a zbav mne současné sklíčenosti, a jakým jen můžeš způsobem.*“

vější práci skutečně velmi stál, prameny však bohužel mlčí o důvodech, proč se tak nestalo a Michailovy práce, které na tyto dopisy chronologicky navazují jsou již protknuté mnohdy až nenávisť ke všemu západnímu, kulturu a církev nevyjímaje. Co bylo důvodem tak radikální změny v jeho názorech, nám bohužel zůstává i nadále utajeno.

Při podrobném rozboru prací Girolama Savonaroly a Maxima Greka jsem dospěla k názoru, že lze skutečně vypozařovat jisté názorové souznění v určitých otázkách.<sup>48</sup> Z výše citovaných obecných závěrů A. I. Ivanova lze v první řadě naprosto souhlasit s názorovou shodou v oblasti kritiky antické kultury a jejího následování: „*Latinjane, o Georgij, sylno zbludilis i postojanno zabluzdajutsja, uvlekajas ellinskimi i rimskimi naukami i knjigami evrejskimi i arabskimi. ... Osteregajtes ich kak zarazitelnoj gangreny i zlokačestvennoj korosty, esli chotite okazaťsja v den žatvy pšeniceju, a ně plevelami.*“<sup>49</sup> Grek jde tak daleko, že dokonce zakazuje překládat takové knihy do ruštiny a naopak doporučuje věřovat se spisům pravoslavných otců a duchovních. Pythagora, Sokrata, Platona i další umísťuje pak přímo do pekla. „*Sego sut obreteniě i chitrosti i pismena. Sego chudožestva slovesna i žitějska. Sego propočestva i svjaščenedějstva i očišťenija i zakonypisany i nepisany. Set suť vsja obretenija i učenija. Sej est převnyj bogopodobnyj obraz i bogoukrašenaja dobrot a ot jeho že pravjatsja vsjakyja čelověčskie chitrosti. Ašče i k chužšemu pače i pače prepadajut, onogo blaženago i bogovidnago obraza suť zamyšlenija nezazorna i neporočna prebyvša, dondeže bogoprotivnyj i otstupnik i prelestnik dijabol jeho ně otvavil tverdosti jeho i stojanija i poreval jeho v stremninach i propastěch i mračnych městech. ... Otsudy roditělnica lžitvorcov mudrosti, ellinskich vljad čestnoje basnoslovije. ... Otsudy Talitova mudrosti i slavnyj Pitagora i promudrij Sokrat i Platon, akademii atinejskich mnogoslavutnoje čestnoslovije. Otsudy Parmenidy i Protagory i Zinony. ...*“<sup>50</sup> Takové názory jistě překvapí od člověka, který se polovinu své-

---

*bem mě vytáhni k vám. Navrhují ti zabývat se mými pracemi, nakládej s nimi, jak jen uznáš za vhodné, aby to prospělo jak mě, tak tobě. Víš, že nyní při takových souženích osudu, vše bude pro mě přijatelné.“*

48 Není v mých silách pracovat se všemi dochovanými spisy obou plodných autorů. Proto jsem ze Savonarolových děl vybrala Hieronymus Savonarola Ferrarensis: *De simplicitate Christianae vitae libri V.* B. m. 1638, který obsahuje souhrn jeho teoretických závěrů. Dále jen Savonarola: *De simplicitate.* Z četných Grekových spisů jsem pracovala s již citovanými *Slovo obličitelnoje protiv ellinskago zabluzděníja, Pověst strašnaja i dostopríměčatělňaja, zděs že i o sověršennom inočeskom žitelství, Poslanije poučitelnoje k někotóromu mužu protiv otvětov někoego latinskago mudreca, Poslanije o franciskancach i dominikancach, Pochvala Adamu pėrvězdannomu* a s dopisy Nikolaji Tarskému, Ioannu Grigoropulovi a Scipionovi Karteromachovi.

49 „*Latiníci, Georgii, zbloudili a stále ještě bloudí, když se oddávají helénským a římským naukám i knihám hebrejským a arabským. ... Vystřihajte se jich (těch knih) jako nakažlivé sněti a zhoubného svrabu, jestliže chcete být v den žatvy čistou pšenicí a ne plevelem.*“ Srov. *Poslanije poučitelnoje k někotóromu mužu protiv otvětov někoego latinskago mudreca.* Prepodobnyj Maxim Grek. *Tvorenija.* III., s. 149.

50 Srov.: „*Čím jsou zkušenosti, moudrost i gramotnost. Čím umění slova i života. Čím prorocství, boboslužby a očistění a zákony psané i nepsané. Čím jsou všechny zkušenosti a učení.*

ho života věnoval právě takovým překladům a ještě v roce 1499 se v dopise popepsal jako: „*Tvoj Dorileos Trivolis, lakedemonjanin iz Sparty.*“<sup>51</sup>

Girolamo Savonarola užívá méně silných slov, ale je neméně radikální: „*Necque enim ipsi magistri, et aliorum philosophorum principes, in quibus (ut aiunt) natura videtur totum conatim fecisse, ut eos super omnes homines mundi perfectos faceret, ut Pythagoras, Socrates, Plato, et caeteri qui summis laudibus a paganis extoluntur, fanctos et puellas nostras virtutibus et vitae sanctimonia aequiparant.*“<sup>52</sup> Místo zlostných výpadů se uchyluje spíše k argumentaci. Dokazuje, že život filozofů se v žádném případě nemůže rovnat životu správného křesťana. Podle Savonaroly je v křesťanském životě obsaženo vše, co v životě antického mudrce a přitom ještě mnohé navíc. Základ tkví v jeho přesvědčení, které aplikuje na mnohé své závěry, že nejdokonalejší je prostota – *simplicitas*, která je obsažena v Boží podstatě a tím ve všem stvořeném k Božímu obrazu. Cokoliv, co tuto původní *simplicitas* uměle rozvíjí je škodlivé a zavrženšhodné.<sup>53</sup>

Dalším bodem, v němž se protíná myšlenkový svět obou autorů, jsou nepochybně názory spojené s pohledem na život v kláštrech. Maxim Grek je znám svojí kritikou ruských pravoslavných klášterů, kterým vytýká nečinnost, zahálčivý život, lásku k majetku a i mnohé konkrétnější prohršky: „*Iz čisla koich bolšaja časť sovsem ne obučeny predmetam božestvennym i provodjať bezčinnuju žizň, upražnjajas vseгда sami v pjanstve i vo vsjakom črevougodii, a nachodjaščijasja pod ich upravlenijem bratija, preziraemye imi v tělesnych potrebnostjach i preněbregaemnyje v duchovnyh, skitajutsja po rasputijam, kak ovcy, ně imějuščija pastyra.*“<sup>54</sup> Tyto nepravosti se snaží dávat do protikladu s některými západními řády, které předkládá jako příklad. Jedná se o františká-

*Od bohupodobnému obrazu a bohazdobčt dobroty, od něj je všechna lidská moudrost. Napak k horšímu a horšímu se propadají, v tom blaženém a bohavidoucím obraze jsou zamýšlení nezkažená, čistá, ovšem bohuprotivný odpadlík lstivý dábel není odstraněn ani jeho nepodajnost, je uvězněn ve strže, propasti a mračná místa. ... Tady se rodí moudrost lhářů, pohanských (helénských) bludů bájesloví. ... Odtud je Táletova moudrost i slavný Pithágorás i velmi moudrý Sokratés i Platón, antických akademií slovné vážené učení. Odtud je Parmenidés, Protágorás i Zenón. ...“ Pochvala Adamu pėrvėzdannomu, K l i b a n o v , A. I.: K izučeniju, s. 171.*

51 „*Tvůj Dorileos Trivolis Lakedaimonec ze Sparty.*“ Srov. *Pismo Ioannu Grigoropulu...* K l i b a n o v , A. I.: K izučeniju, s. 166–167.

52 „*Ani totiž ti magistři, a jiní významní filozofové, v nichž (jak praví) přirozenost opakovaně tak to zařídila, aby byli nejlépeší ze všech lidí na světě, jako Pythagoras, Socrates, Platon a další, kteří jsou pohany chváleni, naše chlapce a dívky nepřipravují ke ctostem ani požehnanému životu.*“ Srov. S a v o n a r o l a : *De simplicitate*. Liber I. Conclusio IV., s. 30–31.

53 *Simplicita (semplicita), fede, orazione a pazienza patřtí podle Savonaroly mezi nejdůležitější ctnosti, které ho ostatně na anonymním dřevotezu z dřla Compendio di Rivelazione, vydaného ve Florencii roku 1496 doprovázejí do Ráje.* Srov. C h l í b e c , J.: *Názory Girolama Savonaroly na výtvarné dílo a jejich vztah k české reformaci.* Umění 47, 1999, s. 281.

54 „*Velká část z nich (igumenů – pozn. aut.) se nevěnuje bohoslužebným záležitostem, ale životu v nečinnosti, opilství a požitkářství a pod jejich správou se nacházejí bratři, kterými pohrdají v otázkách tělesných potřeb a zanedbávají je i v otázkách duchovníh, bloudící po rozcestích, jako ovce, které nemají pastýře.*“ *Prepodobnyj Maxim Grek. Tvorenija III.*, s. 122–123.

ny, dominikány, ale také kartuziány. U prvních dvou si cení jejich skromnosti doprovázené ovšem pílí a činorodostí: „*Ich obščee žitie proizvoljajut, podobně drevním něstjažateljno i bezmjačěžno žitije ljubezno prochodjat i dělom sovršajut. Edino u nich dělo priležno i edino stjažanijě ljubimo – bogoduchnovenych pisanij poučeniye nepřestanno i eže po cerkvam učiti bez lenosti ljudi slovom božiim.*“<sup>55</sup> O dominikánech i františkánech mluví Maxim Grek velmi přesvědčivě. Je vidět, že díky svému pobytu ve florentském klášteře má přesné informace. Neméně přesné informace však podává i o způsobu života kartuziánů, které klade do určité opozice vůči činorodému životu predikantů. Oceňuje naprosté odevzdání se Bohu, nemajetnost a vysoko klade i život v izolaci a zákaz mluvení. Podrobně popisuje denní rytmus kartuziánského klášteře, jejich zvyky, způsob podávání potravy, společné mše aj.<sup>56</sup> Otázkou však zůstává, kde se tak podrobně s kartuziány seznámil.

Postoj Girolama Savonaroly k dominikánům je snad více než jasný. Méně transparentní je však jeho postoj k františkánům, zvláště když si uvědomíme, že mocní františkáni od Santa Croce byli předními zastánci jeho odsouzení.<sup>57</sup> Ke kartuziánům se nikde ve svém díle nevyjadřuje, ale dostatečně známá je jeho chvála chudoby a prostoty: „*Dicite mihi; ea multa, quae in cellis ornatis habentur, quid faciunt pro honore Dei? Vestes subtiles, et quae sunt magni pretii, quomodo honorant Deum? Non ne religio Christiana paupertate decoratur? Nonne, quando quis magis paupertate delectatur, reputatur melior Christianus, et ex hoc Deo maior honor acquiritur. ... Habetis calices superfluos, et paramenta, et cruces aureas, et argenta vasa; quare haec non conflantur, et pauperibus erogantur?*“<sup>58</sup> Požadavek skromného života však rozšířil na všechny křesťany. Podle něj musí být domov, jeho zařízení, oděv i jídlo takové, aby od sebe člověk neodvrhoval pravou lásku – pravé křesťanství.

Na základě předložených textových porovnávání můžeme konstatovat, že v otázce zavrženíhodnosti antické kultury i jejího následování, či v otázce pohledu na funkci, život a majetek klášteře panuje u obou autorů názorová shoda. S ohledem na předcházející text, konkrétně Michailovu snahu moci pracovat pro Giovanniho Francesca Pica della Mirandola a jeho následný pobyt ve florentském klášteře San Marco, se lze domnívat, že Maxim hledal inspiraci v učení svého vzoru – Girolama Savonaroly, které v mnohém přijal za své. Při těchto

55 „*Jejich mniši žijí společným životem podobně jako ti dávní moudří žijí spokojeně bez majetku a svou práci takový život završují. Náleží jim jedna jediná práce a jedno jediné bohatství – bez přestání a bez lenosti hlásat a učit lid po kostelích slovo boží.*“ Srov. *Poslanije o franciskancach*. R ž i g a , V. F.: *Něizdannye*, s. 99–100.

56 Srov. např. *Prepodobnyj Maxim Grek*. Tvorenija III., s. 116, 119–120, 122–123, 133.

57 Srov. Ch l í b e c , J.: *Názory Girolama Savonaroly*, s. 280.

58 „*Řekněte mi, to vše, co mají ve vyzdobených celách, co to má společného s úctou k Bohu? Drahocenné oděvy, které jsou velké ceny, jakým způsobem chválí Boha? Nemí snad křesťanské náboženství zdobené chudobou? Nemí snad ten, kdo se těší velké chudobě, považován za lepšího člověka, což z něho Bohu neplyne větší čest. ... Vaše kalichy přetékají a nádoby a zlaté kříže, a stříbrné poháry; cožpak to vše nespaluje a není-li chudobu?*“ Srov.: S a v o n a r o l a : *De simplicitate*, Liber IV., Conclusio VIII., s. 142.

úvahách však musíme mít neustále na paměti, že oba své práce tvoří v naprosto nesrovnatelném prostředí ovlivňování mnoha vnějšími vlivy.

Maxim přišel na Rus v období jejího nelehkého formování, v období, kdy proti sobě stálo několik skupin připravených prosadit své zájmy na úkor jiných. Již jsem se zmínila, že Maxim Grek, vzdělaný cizinec, po určitý čas spojený s moderními humanistickými vlivy, zde musel působit přinejmenším cizorodě. Tuto skutečnost si, soudě podle pramenů, sám uvědomoval. V mnoha pracích se setkáváme s jeho snahou sám sebe obhájit. Kdykoliv píše kladně o záležitosti týkající se západní kultury, myšlení či víry, nezapomene vsunout vysvětlující a zároveň sebeobhajující text, například: „*Nikto že ubo da ukoriť mně pověstvujuščemu toldostochvalnyj obyčaj i děanija nepravoslavnych v vsjem christian, ne ich bo nepravaja učenija, no pochvalnaja ich načinanija i divljusja v lepotu i pověstvuju istinoljubno. ...i děla čelověkov, kreščajuchščichsja v imja Otca i Syna i Svjatogo Ducha i Christa ispovědujuščich istinnago Boga i ispravlenija ubo ich dobraa skazuju vsjem, i ich eresej mnogimi inymi slovesy obličích indě.*“<sup>59</sup> Celkově se Maximovy práce nesou v duchu silné kritiky „latiníků“, mnohdy je před nestranným pohledem dána přednost až zlostným invektivám. Příznačný je i jeho názor týkající se Savonarolova odsouzení, kde na jedné straně vysoce vyzdvihuje kvality všech třech nespravedlivě odsouzených mnichů, ale hned vzápětí nezapomene připomenout, že to byli především „latiníci“: „*S radostiju pričislil by zamučennych imi stradalcev k drevnim zaščitnikam blagočestija, jestli by oni ne byli věroju latinjane.*“<sup>60</sup> Z mnohých střípků bychom na základě Grekových prací mohli zrekonstruovat náladu tehdejší ruské společnosti, která se nám jeví jako silně protizápadně orientovaná, v níž převládá pocit napětí a do určité míry snad i strachu. Je však stejně tak možné, že Maximova díla jsou těmito sebeobhajobami výjimečná, stejně jako je výjimečný sám autor, či snad, že vznikala v období, kdy byl na Maxima činěn tlak vzhledem k jeho pozdějšímu obvinění.

Podobně četné sebeobhajoby v dílech Girolama Savonaroly pochopitelně nenalzáme. Výjimkou jsou dopisy, v nichž reaguje na svoji exkomunikaci.<sup>61</sup> Před ní neměl k podobným projevům sebemenší důvod, byl to on, kdo držel otěže moci pevně v rukou. Stejně tak se nesetkáváme s útoky na pravoslavnou církev. Jen v jednom případě lze mluvit o uvědomování si rozdílu a o vyčlenění pravoslavných z kruhu pravých křesťanů: „*Veros autem christianos, qui hoc nomine vere digni sunt, eos intelligissimus, qui quoad intellectum firmissime absque ulla hesitatione credunt, Christum crucifixum verum esse Deum et verum hominem,*

59 „*Nikdo at' mě vyprávějícímu o chválihodných obyčejích a dílech nepravoslavných křesťanů nic nevyčítá, nevyprávím o jejich nepravých učeních, ale jejich chválihodných počínech a udiven krásou vyprávím o tom skutečně rád. O čínech lidí křtěných ve jménu Otce i Syna i Ducha Svatého a Krista vyznávajících a skutečného Boha, co je dobré, vyprávím všem a jejich hereze mnohými slovy odsuzuji jinde.*“ *Poslanije o franciskancach*, R ž i g a , F. V.: *Něizdannye*, s. 99.

60 „*Že bych s radostí zařadil jimi zahubené mučedníky k starým obráncům zbožnosti, kdyby nebyli vírou latiníci.*“ *Srov. Prepodobnyj Maxim Grek. Tvorenija III.*, s. 133.

61 *Srov.: Savonarola, G.: Útěcha mého putování. Praha 1998, s. 21–31.*



*filium Dei et virginis Mariae: et Patrem et Filium et Spiritum sanctum esse unum Deum et tres personas realiter distinctas, et caetera, que sacra Scriptura et sacra Romana Ecclesia praedicat esse credenda.*“<sup>62</sup>

Samozřejmě na druhou stranu existovaly skutečnosti, na které Savonarola reagovat musel, zatímco pro Maxima a celou ruskou společnost šlo o problém více než okrajový, přesněji neexistence takového problému pochopitelně nevyvolávala snahu jej řešit. Mám nyní na mysli otázku, jak se církev postaví k renesančnímu výtvarnému umění, které jistě nesplňovalo ideální představy o mravech a cudnosti. Oficiální církev reprezentovaná papežským dvorem našla svůj jasný modus vivendi – stala se jedním z předních mecenášů, za což sklídila ostré kritiky ze Savonarolových úst. Ale ani jeho si nelze představovat jako šíleného paliče marností či zuřivého ikonoklastu.<sup>63</sup> Veškeré jeho kritiky jsou pevně zakořeněny v již zmiňovaném přesvědčení, které lze shrnout ve dvou větách: „*Solus Deus est vere et absolute simplex.*“ a „*Deus autem, qui est summe simplex, est perfectissimus.*“<sup>64</sup> Tímto svým postojem ovlivnil mnohé vlivné umělce své doby, například fra Bartolomea, který pracoval v kláštře v době Savonarolova priorátu.<sup>65</sup>

Jak již bylo předesláno, Maxim Grek necítil potřebu konkrétně se vyjádřit k této záležitosti, ale i v jeho díle *Pochvala Adamu převězdanomu* se setkáme s myšlenkou, která jednoznačně koření v přesvědčení o dokonalosti *simplicitas* a touze po jejím zachování. I v těchto jednotlivostech lze najít u obou reformátorů jistou názorovou shodu. Nelze však nevidět, že podobné problémy řešili na obdobných základech i jiní.

Vraťme se však k jádru tématu. Komparací části textů italského reformátora a jeho poněkud kosmopolitního následovníka byl prokázán zřejmý vliv florentského reformního hnutí na život, dílo i odkaz Michaila Trivolise – Maxima Greka, významného kulturního a duchovního představitele formujícího se ruského státu. Nepodařily se sice potvrdit všechny teoretické předpoklady A. I. Ivanova, odpověď na otázku, zda se Maxim inspiroval svým vzorem i v dalších předpokládaných bodech, leží zatím skryta v nepřehledném množství prací obou plodných autorů.

Po shrnutí všech starších i nově zjištěných faktů lze konstatovat, že závěry některých starších historiků, předpokládajících ovlivnění Rusi humanistickými myš-

62 „*Praví ale křesťané, kteří jsou toho jména skutečně hodni, rozumíme ty, kteří bez zaváhání věří, že ukřižovaný Kristus byl skutečný Bůh a skutečný člověk, syn Boha a Panny Marie: že Otec a Syn a Duch Svatý jsou jeden Bůh a tři osoby ve skutečnosti odlišné, a věří i v další, co káže Svaté Písmo a svatá Římská církev.*“ Srov. S a v o n a r o l a : *De Simplicitate*, Liber I., Conclusio I., s. 21–22.

63 Naopak jsou známy jeho výroky, kdy odsuzuje pouze práce průměrné a nemorální a cení si kvalitního díla. „*Jsou nepřipustné ty kompozice, které provokují k smíchu svojí průměrností*“ a dodává, že je potřeba, „*aby v kostelích malovali jen znamenití mistrři, kteří by vytvářeli pouze věci počestné.*“ Srov. C h l í b e c , J.: *Názory Girolama Savonaroly*, s. 284.

64 „*Jen Bůh je skutečně a absolutně prostý (čistý).*“ a „*Bůh pak, protože je nejjednodušší, je nejdokonalejší.*“

65 Fra Bartolomeo della Porta (1472–1517), člen dominikánského řádu silně ovlivněn Savonarolou. Z jeho děl se ve florentském klášteře dochovala *Madona na trůně se svatými* a *Putování do Emmaus*, srov. F a t i c h i , L.: *La basilica di San Marco*, s. 39.

lenkami právě díky Maximu Grekovi, jsou neopodstatněné. Je tomu spíše naopak. Lze předložit větší počet důkazů, které prokazují Maximovu snahu uchránit Rus od, jak sám píše, bloudění, jež odvrací prosté věřící od Boha a vrhá je směrem k ďáblu. Jeho práce se nesou v duchu silné kritiky humanistického Západu, který se věnuje studiu děl pohanských myslitelů.

Nelze však zcela souhlasit ani s opačnými názory, které se snaží zcela potlačit jakékoliv náznaky humanismu v Maximově myšlení a spisech. Nelze popřít, že vzdělání a rozhled, které získal díky intenzivnímu studiu a práci v okruhu mnoha významných humanistických vzdělanců, vtiskly i jeho pozdějším pracem osobitý styl překračující v mnohém hranice středověku. Způsob psaní, důraz na kritiku textu, přesné postupy při práci na překladech i slovník a užívané obraty, to vše umožňuje vidět v jinak radikálním pravoslavném mnichovi dřímajícího humanistu. Ostatně tyto stopy jsou natolik nepřehlédnutelné, že mnohdy vedly ke snahám stát se na nich teorií o ruském humanismu, s níž se ovšem po prostudování konkrétních pramenů nemožno ztotožnit.

Konečná odpověď na otázku týkající se reflexe humanismu na Rusi si žádá ještě mnohé další studie, ale co se týče doposud prostudovaných pramenů, nezbyvá než konstatovat, že Maxim Grek byl jedním z těch, kteří na Rus importovali myšlení a kulturu nové doby jen v náznacích a zcela podvědomě.

## MAXIM GREK, THE REFLECTION OF HUMANISM IN OLD RUSSIA IN THE 16TH CENTURY

Maxim Grek, the reformer of the Russian Orthodox Church – his original name was Michail Trivolis – is one of the most important personalities of Russian political and cultural world in the half of the 16th century. Michail Trivolis was born around 1470 in Greek town Arte, but as a young man he left his country and emigrated – as many Greeks – to Italy. First we can find him in Florence, than in Bologna, Padova, Ferrara, Milano, Verceli, he visited Venice two times, but finally he settled in Mirandola, where he worked for Giovanni Francesco Pico della Mirandola, who was maybe the great admiror of Savonarola that time. Probably under the influence of thoughts of Italian reformer and Dominican monk Girolamo Savonarola he came into Dominican monastery San Marco in Florence. A year later – in 1505 – we can find him in Atos, in Vatoped monastery with a new name – Maxim. After ten years he left Vatoped too and he changed Atos for Russia, where he had to check through and translate old Greek sacral texts. He met several interesting people in Moscow – for example Vassian Patrikejev – he was influenced by their thoughts and became an active figure of Russian political and religious life. This predetermined his future destiny. Beginning 1525 he was put through enquiries and finally he was condemned to isolation in one of Russian monasteries. He died probably in 1556.

There is no doubt, that Maxim Grek was influenced by Girolamo Savonarola. The most important point of the study is to demonstrate this. It tries to complete some important periods of Maxim's life and compare some principal points of his and Savonarola's Church reform (as far as the questions of Church poverty, reform of monastery life, return to the original Christian morality, refusing of exaggerated rituals, Church reform, connected with the reform of political life and critical view of ancient art works are concerned). Another goal of this study was to answer a question, whether it is possible to consider Maxim Grek as an exponent of Italian humanism in old Russia.

The comparison of particular parts of the texts of both reformers serves as an evidence of the existing influence. We can say that after summarizing all the possible facts, it is possible to conclude that the Old Russia was not purposely influenced by Italian humanism of Maxim Grek.

These presuppositions, harboured by some historians, are unsubstantiated. On the contrary Maxim tried to save Russian society from – as he wrote – “wandering”, which diverts common people from God and put them under the influence of Satan. Maxim’s works are extremely critical and full of animosity aimed towards the West. But it is important to say, that the style of his writing and his critical way of thinking was hardly influenced by humanism. Maxim Grek much more represented one of the personalities, who imported to Russia some aspects of humanism, but only in suggestions, rather unconsciously and incidentally.